

ความก้าวหน้าของกฎหมายเกี่ยวกับชีวิตของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย

นายเปรม ถาวรประภาสวัสต์

วิทยาการปฏิบัติการ

กลุ่มงานบริการวิชาการ 3 สำนักวิชาการ

ปัจจุบันมักจะได้ยินคำว่า “กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ” หรือ “LGBTQ” อยู่เสมอ จึงมีวิถีชีวิตที่เป็นกลุ่มที่มีความหลากหลายทางเพศเปิดเผยในสังคมมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่วิถีชีวิตจะเป็นเพศชายกับเพศหญิงเท่านั้น แต่เนื่องจากสังคมเริ่มเปิดกว้างและยอมรับความแตกต่างมากขึ้น หลายคนเริ่มเปิดเผยรสนิยมทางเพศของตน และเลิกคบหากันตามความรักความชอบและความพึงพอใจ จึงส่งผลให้วิถีชีวิตในสังคมมีความหลากหลายทางเพศเพิ่มมากขึ้นนั่นเอง

กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ

กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ หรือ “เพศทางเลือก” หรือ LGBTQ เป็นกลุ่มคนที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือรสนิยมทางเพศที่แตกต่างไปจากคนส่วนใหญ่ในสังคม โดยคำว่า LGBTQ ย่อมาจากคำต่อไปนี้

L = Lesbian หมายถึง กลุ่มผู้หญิงรักผู้หญิง

G = Gay หมายถึง กลุ่มชายรักชาย

B = Bisexual หมายถึง กลุ่มที่รักได้ทั้งผู้ชายและผู้หญิง

T = Transgender หมายถึง กลุ่มคนข้ามเพศจากเพศชายเป็นเพศหญิงหรือเพศหญิงเป็นเพศชาย

Q = Queer หมายถึง กลุ่มคนที่พึงพอใจต่อเพศใดเพศหนึ่ง โดยไม่ได้จำกัดในเรื่องเพศและความรัก

องค์การอนามัยโลก (World Health Organization: WHO) ได้มีการเปลี่ยนแปลงข้อมูลการจัดประเภทของโรคระหว่างประเทศ โดยย้ายหัวข้อ “การมีเพศสภาพไม่สอดคล้องกับเพศกำเนิด” ออกจากหมวดความผิดปกติทางจิตและพฤติกรรมไปอยู่ใน “หมวดกรรมที่เกี่ยวข้องกับสุขภาพทางเพศ” เพราะการมีเพศสภาพไม่สอดคล้องกับเพศกำเนิดนั้นไม่ถือว่าเป็นอาการป่วยทางจิต ซึ่งแตกต่างจากในอดีตที่มองว่ากลุ่มเหล่านี้มีความผิดปกติเกี่ยวกับทางจิตใจ เช่น การเกณฑ์ทหารของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ เอกสารทางราชการระบุว่ากะเทยเป็นผู้มีความผิดปกติทางจิตถาวรเป็นโรคจิตวิกลจริต ซึ่งความคิดเหล่านี้ล้วนสืบทอดด้วยวัฒนธรรมหรือบรรทัดฐานทางสังคมจนเกิดการเลือกปฏิบัติ ส่งผลให้คนในกลุ่มนี้ไม่ได้รับสิทธิได้เท่าที่ควร และในทางการแพทย์นั้น “กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ” ไม่ได้เป็นโรคหรือมีความผิดปกติทางจิตใจแต่อย่างใด เพียงแต่กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศได้สัมผัสสิ่งแวดล้อมทั้งภายในและภายนอกที่หลากหลาย เช่น การเลี้ยงดู วัฒนธรรม พื้นฐานทางสังคมที่หล่อหลอมตัวบุคคล รวมถึงฮอร์โมนและสารเคมีในสมอง จึงไม่ใช่ความผิดปกติแต่อย่างใด ดังนั้น ครอบครัวและคนทั่วไปควรเรียนรู้แนวปฏิบัติเมื่อพบว่าคนในครอบครัวเป็นกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ดังนี้

- 1) ควรส่งเสริมการรู้คุณค่าในตนเองและไม่ควรเปรียบเทียบชีวิตตนกับผู้อื่น
- 2) เปิดโอกาสให้อีกฝ่ายได้เล่าเรื่องราวและรับฟังความคิดเห็นด้วยความเข้าใจ

- 3) ให้ความสำคัญและชื่นชมในสิ่งที่กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศทำได้
- 4) ให้โอกาสคนในครอบครัวได้เรียนรู้และช่วยเหลือเมื่อจำเป็น
- 5) สังเกตพฤติกรรมที่อาจเป็นสัญญาณว่ารู้สึกแปลกแยกจากสังคม (“LGBTQ ความหลากหลายที่ต้องเข้าใจ,” 2563)

การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ

การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในองค์การสหประชาชาติ (United Nations: UN) เกิดขึ้นจากการนำหลักสากลของสิทธิมนุษยชน (Principle of Universality) และหลักการห้ามเลือกปฏิบัติ (Principle of Non-Discrimination) ที่กล่าวถึงในตราสารระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนมาปรับใช้ให้ครอบคลุมถึงการคุ้มครองกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งได้ก่อให้เกิดเป็นพันธกรณีของประเทศสมาชิกที่จะต้องกำหนดมาตรการคุ้มครองกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ เพื่อให้สอดคล้องกับพันธกรณีระหว่างประเทศด้านสิทธิมนุษยชนที่ประเทศสมาชิกเข้าเป็นภาคี ซึ่งแนวทางดังกล่าวได้ถูกรวบรวมไว้ใน “**หลักการ Yogyakarta Principles: Principles on the Application of International Human Rights Law in Relation to Sexual Orientation and Gender Identity**” โดยพันธกรณีที่สำคัญประการหนึ่งคือ ประเทศสมาชิกทั้งหลายมีหน้าที่สร้างหลักประกันความคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศจากการเลือกปฏิบัติในรูปแบบต่าง ๆ หลายประเทศจึงได้นำหลักการห้ามเลือกปฏิบัติไปปรับใช้ในบทบัญญัติของรัฐธรรมนูญ เพื่อให้ความคุ้มครองแก่กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามระบบกฎหมายของแต่ละประเทศ

แนวทางการคุ้มครองกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในต่างประเทศ มีดังต่อไปนี้

1. การแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญให้ครอบคลุมถึงความหลากหลายทางเพศ

บางประเทศให้การคุ้มครองกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศจากการถูกเลือกปฏิบัติเพราะเหตุแห่งวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ โดยการระบุให้วิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งของการห้ามเลือกปฏิบัติไว้อย่างชัดเจน

2. การตีความบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญให้ครอบคลุมถึงความหลากหลายทางเพศ

บางประเทศที่ไม่ได้ระบุให้วิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศเป็นเหตุสำคัญอย่างหนึ่งของการห้ามเลือกปฏิบัติไว้ในรัฐธรรมนูญโดยตรง การให้ความคุ้มครองแก่กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอาจเกิดขึ้นจากการตีความคำว่า “เพศ” หรือ “เหตุสำคัญแห่งการห้ามเลือกปฏิบัติ” ในเรื่องอื่น ๆ ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญมาใช้บังคับให้ครอบคลุมถึงการห้ามเลือกปฏิบัติเพราะเหตุแห่งวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศด้วย

นอกจากนี้ บางกรณีการคุ้มครองกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอาจเกิดขึ้นจากการนำเหตุสำคัญแห่งการห้ามเลือกปฏิบัติในเรื่องอื่นๆ ที่บัญญัติไว้ในรัฐธรรมนูญมาใช้บังคับ

สำหรับการคุ้มครองความหลากหลายทางเพศในรัฐธรรมนูญของประเทศไทยได้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรมอย่างชัดเจนในช่วงการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 จากนั้นได้มีการปรับปรุงกฎหมายหลายฉบับเพื่อรับรองสิทธิมนุษยชนของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอย่างต่อเนื่อง

(อารยา สุขสม, 2561, น. 92-107) และมีการเสนอร่างกฎหมายว่าด้วยการจดทะเบียนคู่ชีวิตคือ ร่างพระราชบัญญัติการจดทะเบียนคู่ชีวิต พ.ศ. โดยกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ กระทรวงยุติธรรม (“กรมคุ้มครองสิทธิฯ เผยสามร่างกฎหมายคุ้มครองเสรีภาพประชาชน ร่างเสร็จพร้อมเสนอ,” 2556) แต่ร่างกฎหมายนี้ได้ถูกยกเลิกไป ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้เสนอร่างกฎหมายว่าด้วยความเท่าเทียมระหว่างเพศคือ ร่างพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2557 และสภานิติบัญญัติแห่งชาติได้พิจารณาเห็นชอบให้ใช้บังคับเป็นกฎหมายคือ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 (อมร สุวรรณโรจน์ และ กิตติมา อรุณพูลทรัพย์, 2557)

ประเทศที่รับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ

Human Rights Campaign เป็นองค์กรที่จัดตั้งขึ้นเพื่อรณรงค์เกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ได้รายงานสถิติ พ.ศ. 2565 เกี่ยวกับจำนวนประเทศที่มีกฎหมายรับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ซึ่งแต่ละประเทศมีรายละเอียดและความเท่าเทียมที่แตกต่างกันไป ประเทศที่มีกฎหมายรับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศมีจำนวน 31 ประเทศ ดังนี้

1. สาธารณรัฐอาร์เจนตินา	2. เครือรัฐออสเตรเลีย	3. สาธารณรัฐออสเตรเลีย
4. ราชอาณาจักรเบลเยียม	5. สหพันธ์สาธารณรัฐบราซิล	6. แคนาดา
7. สาธารณรัฐชิลี	8. สาธารณรัฐโคลอมเบีย	9. สาธารณรัฐคอสตาริกา
10. ราชอาณาจักรเดนมาร์ก	11. สาธารณรัฐเอกวาดอร์	12. สาธารณรัฐฟินแลนด์
13. สาธารณรัฐฝรั่งเศส	14. สหพันธ์สาธารณรัฐเยอรมนี	15. สาธารณรัฐไอซ์แลนด์
16. ไอร์แลนด์	17. ราชรัฐลักเซมเบิร์ก	18. สาธารณรัฐมอลตา
19. สหรัฐเม็กซิโก	20. ราชอาณาจักรเนเธอร์แลนด์	21. นิวซีแลนด์
22. ราชอาณาจักรนอร์เวย์	23. สาธารณรัฐโปรตุเกส	24. สาธารณรัฐแอฟริกาใต้
25. ราชอาณาจักรสเปน	26. ราชอาณาจักรสวีเดน	27. สมาพันธรัฐสวิส
28. ไต้หวัน	29. สหราชอาณาจักร	30. สหรัฐอเมริกา
31. สาธารณรัฐโอเรียนทัลอุรุกวัย		

โดยมีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้ เนเธอร์แลนด์เป็นประเทศแรกที่มีกฎหมายรับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศใน พ.ศ. 2544 และมีการฉลองครบรอบ 20 ปี ของการเป็นประเทศแรกที่มีกฎหมายรับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในวันที่ 1 เมษายน พ.ศ. 2564 ซึ่งในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา มีคู่รักเพศเดียวกันจัดพิธีแต่งงานไปแล้วเป็นจำนวนมากกว่า 20,000 คู่ ส่วนไต้หวันเป็นประเทศแรกในทวีปเอเชียที่มีกฎหมายรับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ใน พ.ศ. 2562 โดยให้สมรสระหว่างคู่รักเพศเดียวกันที่เป็นชาวไต้หวันด้วยกันเท่านั้น และต่อมาใน พ.ศ. 2564 ได้มีการแก้ไขกฎหมายให้มีการสมรสของคู่รักเพศเดียวกันระหว่างชาวไต้หวันและชาวต่างชาติได้ โดยยกเว้นพลเมืองจากประเทศที่ไม่มีการรับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ (“52 ปี หลังเกิด ‘ไพรด์’ มีเพียง 31 ประเทศที่ ‘สมรสเพศเดียวกันถูกกฎหมาย’,” 2565)

กฎหมายว่าด้วยคู่ชีวิตและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทย

สืบเนื่องจากคู่รักซึ่งมีเพศกำเนิดเป็นเพศหญิงยื่นคำร้องขอจดทะเบียนสมรสเมื่อวันที่ 14 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2563 แต่ถูกนายทะเบียนปฏิเสธ ทั้งคู่จึงแต่งตั้งทนายความให้ยื่นคำร้องต่อศาลเยาวชนและครอบครัวกลาง เพื่อให้ศาลสั่งให้นายทะเบียนรับจดทะเบียนสมรส หากนายทะเบียนปฏิเสธ ก็ขอให้ศาลส่งคำร้องโต้แย้งประเด็นข้อกฎหมายไปยังศาลรัฐธรรมนูญเพื่อให้ศาลรัฐธรรมนูญมีคำวินิจฉัย (“ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่าประมวลกฎหมายแพ่งฯ ม.1448 ที่กำหนดการสมรสเฉพาะชาย-หญิง ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ,” 2564) โดยศาลรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยที่ 20/2564 ในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2564 กรณีมีผู้ยื่นคำร้องว่า มาตรา 1448 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ที่กำหนดให้การสมรสจะกระทำได้อีกเมื่อชายและหญิงมีอายุ 17 ปี บริบูรณ์แล้ว เป็นบทบัญญัติที่ขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 หรือไม่ สรุปความได้ว่ารัฐธรรมนูญบัญญัติให้บุคคลย่อมเสมอภาคกันตามกฎหมาย ได้รับการคุ้มครองตามกฎหมายอย่างเท่าเทียม ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน และต้องไม่ถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมด้วยเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องเพศ มีเสรีภาพในการดำเนินชีวิตภายใต้หลักความเสมอภาคตามบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญซึ่งขึ้นอยู่กับเงื่อนไขอันเป็นสาระสำคัญของบุคคล กล่าวคือ บุคคลที่มีข้อเท็จจริงอันเป็นสาระสำคัญเหมือนกันย่อมได้รับการปฏิบัติเหมือนกัน ขณะเดียวกันบุคคลที่มีข้อเท็จจริงอันเป็นสาระสำคัญแตกต่างกันย่อมได้รับการปฏิบัติแตกต่างกัน โดยหลักความเสมอภาคของสิทธิในการจัดตั้งครอบครัวเกี่ยวกับเพศของคู่สมรสสามารถดำเนินการได้โดยบัญญัติกฎหมายเฉพาะขึ้นมาใหม่ เพื่อไม่ให้กระทบถึงกฎหมายหลักที่ได้วางรากฐานความเป็นสถาบันครอบครัวมาตั้งแต่อดีตที่บัญญัติให้ชายและหญิงเท่านั้นที่มีสิทธิสมรสตามกฎหมาย แม้จะดูเป็นการจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคล แต่บทบัญญัติดังกล่าวเป็นกฎหมายที่มีเนื้อหาสาระมีเหตุผลสอดคล้องตามธรรมชาติ และเป็นไปตามประเพณีสังคมไทย นัยความหมายของความเสมอภาคระหว่างชายและหญิงไม่ใช่การบัญญัติกฎหมายให้ชายเป็นหญิงหรือให้หญิงเป็นชาย เพราะเพศนั้นเป็นการแบ่งแยกโดยธรรมชาติ หากจะมีข้อยกเว้นบ้างก็ควรจะแยกออกไปที่การคุ้มครองต่างหากเป็นการเฉพาะ การให้ความเสมอภาคระหว่างชายและหญิงจึงไม่ใช่การให้ถือว่าเหมือนกัน แต่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องเหมาะสมกับเพศสภาพของบุคคล ในการนี้กฎหมายจะต้องรับรู้และแยกเพศชายและเพศหญิงเป็นหลักไว้ก่อนจึงจะให้ความเสมอภาคได้ อีกทั้ง การไม่ได้กำหนดเพศในการสมรสอาจมีบุคคลที่ไม่ได้อยู่ในกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศมาจดทะเบียนสมรสเพื่อหวังผลประโยชน์ต่าง ๆ ของรัฐ นอกจากนี้ กรณีที่อ้างว่าไม่ได้รับสิทธิในฐานะคู่สมรส เห็นว่าเป็นกรณีที่ไม่ได้เกิดจากสถานภาพสมรสโดยตรง แต่เป็นสิทธิที่เกิดขึ้นตามที่กฎหมายบัญญัติจึงสามารถแก้ไขได้โดยบทบัญญัติของกฎหมายเฉพาะ ดังเช่นที่มีการยกร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ.

ดังนั้น จึงเห็นว่ามาตรา 1448 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์บัญญัติขึ้นตามธรรมชาติมนุษย์เป็นการคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพของชายและหญิงตามกฎหมายอย่างเท่าเทียมกัน ไม่เลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะความแตกต่างในเรื่องเพศ ไม่ได้เป็นการละเมิดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลอื่น จึงไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 พร้อมทั้งได้มีข้อเสนอว่า รัฐสภา คณะรัฐมนตรี และหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องสมควรพิจารณาดำเนินการตรากฎหมายเพื่อรับรองสิทธิและหน้าที่ของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอย่างเหมาะสม

ต่อมาคณะรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เสนอร่างกฎหมายว่าด้วยคู่มือชีวิตและร่างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศต่อสภาผู้แทนราษฎรเพื่อให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาให้ความเห็นชอบ ประกอบด้วยดังนี้

1. ร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) ได้ถูกบรรจุในระเบียบวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่หนึ่ง) วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2565

2. ร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (นายอิสระ เสรีวัฒนวุฒิ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) ได้ถูกบรรจุในระเบียบวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่หนึ่ง) วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2565

3. ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) ได้ถูกบรรจุในระเบียบวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่หนึ่ง) วันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2565

4. ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (นายธัญวัจน์ กมลวงศ์วัฒน์ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) ได้ถูกบรรจุในระเบียบวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 2 ครั้งที่ 5 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่สอง) วันที่ 25 พฤศจิกายน พ.ศ. 2563

โดยร่างกฎหมายทั้ง 4 ฉบับ สรุปได้ดังนี้

ร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) กับร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (นายอิสระ เสรีวัฒนวุฒิ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) เป็นร่างพระราชบัญญัติที่มีหลักการเดียวกันคือ การให้มีกฎหมายว่าด้วยคู่มือชีวิต และมีเหตุผลในการเสนอร่างพระราชบัญญัติทำนองเดียวกันคือ สภาพสังคมในปัจจุบันที่สถาบันครอบครัวพบว่ามีการอยู่ร่วมกันระหว่างบุคคลที่มีเพศเดียวกันโดยกำเนิด ซึ่งมีการอุปการะเลี้ยงดูและมีความสัมพันธ์ในด้านอื่น ๆ ไม่แตกต่างจากคู่สมรส แต่ปรากฏว่าไม่มีกฎหมายรับรองความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดังกล่าว การก่อตั้งครอบครัวตามประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์จำกัดเฉพาะความสัมพันธ์ระหว่างชายหญิง ซึ่งไม่สอดคล้องกับสภาพสังคม ร่างพระราชบัญญัติ 2 ฉบับนี้จึงรับรองความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลดังกล่าว โดยมีบทบัญญัติเฉพาะเกี่ยวกับการจดทะเบียนและการเลิกคู่มือชีวิต สิทธิและหน้าที่ระหว่างคู่มือชีวิต การจัดการทรัพย์สิน การรับบุตรบุญธรรม และมรดก เพื่อเป็นการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัวที่ก่อตั้งระหว่างกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ

ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) เป็นร่างพระราชบัญญัติที่มีหลักการในการกำหนดให้ชายหรือหญิงจะทำการสมรสในขณะที่ตนมีคู่สมรสหรือคู่มือชีวิตอยู่ไม่ได้ เพิ่มเหตุฟ้องหย่าในกรณีที่สามีหรือภริยาอุปการะเลี้ยงดูหรือยกย่องผู้อื่นจนคู่มือชีวิตหรือกระทำกับผู้อื่นหรือยอมรับการกระทำของผู้อื่นเพื่อสนองความใคร่ของตนหรือผู้อื่นเป็นอาจฉิม เพิ่มเหตุที่ทำให้สิทธิรับค่าเลี้ยงชีพหมดไปกรณีคู่มือสมรสฝ่ายที่รับค่าเลี้ยงชีพจดทะเบียนคู่มือชีวิต และเหตุผลของร่างพระราชบัญญัตินี้คือ โดยที่กฎหมายว่าด้วยคู่มือชีวิตได้กำหนดให้บุคคลซึ่งเป็นเพศเดียวกันโดยกำเนิดสามารถจดทะเบียนคู่มือชีวิตได้ โดยมีสิทธิและหน้าที่ในการอยู่ร่วมกันเป็นครอบครัวในลักษณะเดียวกันกับคู่สมรส จึงสมควรแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ให้สอดคล้องกับ

กฎหมายว่าด้วยคู่มือชีวิต ส่วนร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (นายธัญวัจน์ กมลวงศ์วัฒน์ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) เป็นร่างพระราชบัญญัติที่ให้แก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์เพื่อเปิดโอกาสให้บุคคลเพศเดียวกันสามารถสมรสกันได้ตามกฎหมาย และมีสิทธิในการสมรสไม่ต่างจากคู่สมรสชายและหญิง เช่น สิทธิในการหมั้นและสมรส สิทธิในการจัดการทรัพย์สินของคู่สมรส สิทธิในการเป็นทายาทโดยธรรม การรับบุตรบุญธรรม สิทธิในการใช้นามสกุล สิทธิในการลงนามยินยอมในการรักษาพยาบาล สิทธิในมรดก เป็นต้น (วิชาญ ทราโยอ่อน, ณัฐพล ยิ่งกล้า, สุเมฆ จีระชัยสิทธิ์, และเปรม ถาวรประภาสวัสดี้, 2565, น. 2-1-2-3)

จากนั้นในวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2565 การประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่หนึ่ง) ได้พิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) ร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (นายอิสระ เสรีวัฒนวุฒิ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (นายธัญวัจน์ กมลวงศ์วัฒน์ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) โดยให้ลงมติรับหลักการที่ละฉบับ ต่อจากนั้นประธานสภาผู้แทนราษฎรได้อนุญาตให้รองอธิบดีกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพผู้แทนจากกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ และผู้แทนจากสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาเข้าร่วมชี้แจงต่อที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎร เมื่อผู้เสนอและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรมได้แถลงหลักการและเหตุผลที่ละฉบับแล้ว (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, สำนักgrayงานการประชุมและชวเลข, 2565, น. 2-3) สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้อภิปรายสรุปประเด็นได้ดังนี้

1. การให้สิทธิแก่กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศไม่ควรกระทบต่อสิทธิของคนทั่วไป
2. ควรปรับปรุงกฎหมายที่ใช้บังคับในปัจจุบันให้มีความเหมาะสม ตรงกับความต้องการของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ เพื่อให้มีสิทธิและความเท่าเทียมเท่ากับเพศชายและเพศหญิง
3. ควรกำหนดบทเฉพาะกาลในการงดเว้นใช้บังคับกับบุคคลที่นับถือศาสนาอิสลาม

จากนั้นรัฐมนตรีประจำสำนักนายกรัฐมนตรี รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม รองอธิบดีกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพผู้แทนจากกรมคุ้มครองสิทธิและเสรีภาพ และผู้แทนจากสำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกาได้ชี้แจงสรุปได้ดังนี้

1. การร่างกฎหมายได้มีการพิจารณาอย่างรอบคอบ มีการรับฟังความคิดเห็นและเคารพเสียงจากประชาชน มีการศึกษาแนวทางการพัฒนากฎหมายของต่างประเทศ
2. พัฒนาการของร่างกฎหมายมาจากการรับฟังความคิดเห็นและร่วมกันทำงานระหว่างหน่วยงานราชการและภาคประชาสังคม โดยเฉพาะตัวแทนกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในประเทศไทยได้เข้ามามีส่วนร่วมในการร่างกฎหมายด้วย

ที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติในวาระที่ 1 รับหลักการแห่งร่างพระราชบัญญัติทั้ง 4 ฉบับ ที่ละฉบับด้วยคะแนนเสียงดังนี้

1. ร่างพระราชบัญญัติคู่มือชีวิต พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) รับหลักการ 229 เสียง ไม่รับหลักการ 167 เสียง งดออกเสียง 6 เสียง ไม่ลงคะแนนเสียง 2 เสียง

2. ร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. (นายอิสระ เสรีวัฒนวุฒิ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) รับหลักการ 251 เสียง ไม่รับหลักการ 124 เสียง งดออกเสียง 30 เสียง ไม่ลงคะแนนเสียง 2 เสียง

3. ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (คณะรัฐมนตรี เป็นผู้เสนอ) รับหลักการ 230 เสียง ไม่รับหลักการ 169 เสียง งดออกเสียง 7 เสียง ไม่ลงคะแนนเสียง 1 เสียง

4. ร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (นายธัญวัจน์ กมลวงศ์วัฒน์ กับคณะ เป็นผู้เสนอ) รับหลักการ 212 เสียง ไม่รับหลักการ 180 เสียง งดออกเสียง 12 เสียง ไม่ลงคะแนนเสียง 4 เสียง

จากนั้นได้มีมติให้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. จำนวน 25 คน และให้ใช้ร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. ของคณะรัฐมนตรีเป็นหลักในการพิจารณา (สถานีวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์รัฐสภา, 2565)

คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. ประกอบด้วย

1. นายอนุชา นาคาศัย	ประธานคณะกรรมการ
2. นายอิสระ เสรีวัฒนวุฒิ	รองประธานคณะกรรมการ คนที่หนึ่ง
3. นายธัญวัจน์ กมลวงศ์วัฒน์	รองประธานคณะกรรมการ คนที่สอง
4. นางมุกดา พงษ์สมบัติ	รองประธานคณะกรรมการ คนที่สาม
5. นายวิรัช พันธุมะผล	รองประธานคณะกรรมการ คนที่สี่
6. นายวิสิทธิ์ เตชะธีราวัฒน์	รองประธานคณะกรรมการ คนที่ห้า
7. นางสาวธณิกานต์ พรพงษาโรจน์	โฆษกคณะกรรมการ
8. นายชานันท์ ยอดหงส์	โฆษกคณะกรรมการ
9. นายแทนคุณ จิตต์อิสระ	โฆษกคณะกรรมการ
10. นายปีเตอร์ หลุยส์ ไม้อ็อคซี	โฆษกคณะกรรมการ
11. นายเกษิ์เดช ชุติมันต์	กรรมการ
12. นางสาวกิตติ์ธัญญา วาจาดี	กรรมการ
13. นางสาวเกศศิริ เรืองกาญจนเศรษฐ์	กรรมการ
14. นายเกิดโชค เกษมวงษ์จิตร	กรรมการ
15. นางสาวณิธิภัทร์ กุลเศรษฐสิทธิ	กรรมการ
16. นางณัฐนันท์ อัครเลิศศักดิ์	กรรมการ
17. ว่าที่ร้อยตรี ธนกฤต จิตรอารีย์รัตน์	กรรมการ
18. นายพรชัย ตระกูลวรานนท์	กรรมการ
19. นางรัชฎาภรณ์ แก้วสนิท	กรรมการ
20. นายสมบัติ เดียววิเศษ	กรรมการ
21. นายสรชต์ สุจิตต์	กรรมการ

22. นายสุพล พันธุ์โน	กรรมการ
23. นายสุรชาติ เทียนทอง	กรรมการ
24. นายสุรพร ดนัยตั้งตระกูล	เลขานุการคณะกรรมการ
25. นางสาวชนก จันทาทอง	ผู้ช่วยเลขานุการคณะกรรมการ

(คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ., 2565)

ทั้งนี้ คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. ได้พิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. เสร็จแล้ว พร้อมทั้งจัดทำรายงานของคณะกรรมการวิสามัญฯ เพื่อเสนอให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาต่อไป ซึ่งเรื่องดังกล่าวได้ถูกบรรจุในระเบียบวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่สอง) วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2565 (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2565)

ทั้งนี้ จากการศึกษาร่างพระราชบัญญัติทั้ง 4 ฉบับนี้ ได้มีข้อสังเกตในประเด็นด้านศาสนาที่เกี่ยวข้องกับร่างกฎหมายว่าด้วยคู่ชีวิตและร่างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศสรุปได้ดังนี้

1. ศาสนาพุทธ ผู้แทนองค์กรพระพุทธศาสนาในประเทศไทยได้เห็นพ้องต้องกันว่า หลักคำสอนของศาสนาพุทธไม่ได้บัญญัติเรื่องห้ามให้บุคคลเพศเดียวกันมีความรักกัน เนื่องจากศาสนาพุทธไม่ได้มองความรักว่าเป็นความรักระหว่างเพศใด เพียงแต่ไม่ประพาศิวิตินิคมในกามเท่านั้น ดังนั้น พฤติกรรมการรักเพศเดียวกันของผู้มีความหลากหลายทางเพศจึงไม่ขัดต่อหลักคำสอนของศาสนาพุทธ

2. ศาสนาคริสต์ ผู้แทนองค์กรคริสต์ศาสนาในประเทศไทยได้เห็นพ้องต้องกันว่า ศาสนาคริสต์เคารพและไม่รังเกียจผู้มีความหลากหลายทางเพศ อีกทั้งเรื่องความรักเป็นหลักคำสอนและพื้นฐานที่สำคัญของศาสนาคริสต์ แต่ความรักในเชิงครอบครัวตามหลักคำสอนเป็นเรื่องระหว่างชายและหญิงเท่านั้น เพราะพระเจ้าได้สร้างมนุษย์ให้มีสองเพศเพื่อดำรงเผ่าพันธุ์มนุษย์ ดังนั้น การก่อตั้งครอบครัวของผู้มีความหลากหลายทางเพศจึงเป็นเรื่องที่ไม่เหมาะสมและขัดต่อหลักคำสอนของศาสนาคริสต์ อย่างไรก็ตาม ผู้แทนองค์กรคริสต์ศาสนาในประเทศไทยได้ตระหนักว่าผู้มีความหลากหลายทางเพศนั้นก็มิสิทธิในความเป็นมนุษย์เช่นเดียวกับบุคคลทุกคน แม้ว่าผู้แทนองค์กรคริสต์ศาสนาในประเทศไทยจะไม่เห็นด้วย แต่ก็ไม่ได้ต่อต้านกฎหมายนี้ หากเป็นไปได้ขอให้หลีกเลี่ยงการใช้คำว่า “การสมรส” ให้ใช้คำอื่นในการรับรองความสัมพันธ์ระหว่างคู่รักเพศเดียวกันแทน เช่น คู่ชีวิต

3. ศาสนาอิสลาม ผู้แทนองค์กรศาสนาอิสลามในประเทศไทยได้เห็นพ้องต้องกันว่า สิทธิ เสรีภาพ และความรัก เป็นหลักการสำคัญที่ศาสนาอิสลามให้ความสำคัญ แต่ความรักที่จะส่งผลไปสู่การก่อตั้งครอบครัวตามหลักการของศาสนาอิสลามต้องมีวัตถุประสงค์เพื่อดำรงเผ่าพันธุ์ ศาสนาอิสลามจึงกำหนดให้มีการแต่งงานระหว่างชายและหญิงเท่านั้น ดังนั้น การก่อตั้งครอบครัวของผู้มีความหลากหลายทางเพศจึงขัดต่อหลักการของศาสนาอิสลาม อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรมที่เคารพในความหลากหลาย หากรัฐบาลต้องการออกกฎหมายเพื่อรองรับสิทธิในการก่อตั้งครอบครัวของผู้มีความหลากหลายทางเพศ ผู้แทนองค์กรศาสนาอิสลามในประเทศไทยก็ไม่คัดค้านหรือต่อต้านกฎหมายนี้ แต่ไม่สามารถปฏิบัติตามหรือประกอบพิธี

การสมรสทางศาสนาอิสลามให้ได้เนื่องจากขัดต่อหลักคำสอนทางศาสนาอิสลาม (วิชาญ ทรายอ่อน และคณะ, 2565, น. 2-8-2-9)

บทสรุปและข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

กลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศได้รวมกลุ่มทำกิจกรรมในสังคมเพิ่มมากขึ้น เช่น มีการเดินขบวนพาเหรดและมีการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในสื่อสังคมออนไลน์อยู่อย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างความเข้าใจแก่ประชาชนทั่วไปและเพื่อต้องการให้รัฐบาลสนับสนุนเกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิมนุษยชนและคู่ชีวิตให้กับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ ประกอบกับข้อมูลจาก Human Rights Campaign ที่รายงานว่ามากกว่า 30 ประเทศทั่วโลกได้รับรองการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ

การคุ้มครองสิทธิมนุษยชนของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในระดับนานาชาตินั้น องค์การสหประชาชาติได้นำหลักสากลของสิทธิมนุษยชนและหลักการห้ามเลือกปฏิบัติมาปรับใช้ให้ครอบคลุมโดยเกิดเป็นพันธกรณีของประเทศสมาชิกที่ต้องกำหนดมาตรการคุ้มครองกลุ่มบุคคลเหล่านี้ หลายประเทศได้นำหลักการห้ามเลือกปฏิบัติไปปรับใช้ในรัฐธรรมนูญ ซึ่งการคุ้มครองกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศในต่างประเทศ แบ่งเป็น 2 ลักษณะคือ 1) การแก้ไขเพิ่มเติมบทบัญญัติในรัฐธรรมนูญให้ครอบคลุมถึงความหลากหลายทางเพศ 2) การตีความบทบัญญัติที่มีอยู่ให้ครอบคลุมถึงความหลากหลายทางเพศ ส่วนในประเทศไทยนั้นเริ่มเกิดขึ้นเป็นรูปธรรมชัดเจนในช่วงการจัดทำร่างรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มีการประกาศใช้บังคับพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. 2558 ต่อมาภายหลังจากที่ศาลรัฐธรรมนูญได้มีคำวินิจฉัยในวันที่ 17 พฤศจิกายน พ.ศ. 2564 วินิจฉัยสรุปได้ว่า มาตรา 1448 แห่งประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ไม่ขัดหรือแย้งต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 และมีข้อเสนอว่าควรดำเนินการตรากฎหมายเพื่อรับรองสิทธิและหน้าที่ของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอย่างเหมาะสม จึงเป็นส่วนหนึ่งทำให้คณะรัฐมนตรีและสมาชิกสภาผู้แทนราษฎรได้เสนอร่างกฎหมายว่าด้วยคู่ชีวิตและร่างกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการสมรสของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศ รวมจำนวน 4 ฉบับ จากนั้นที่ประชุมสภาผู้แทนราษฎรได้ลงมติในวาระที่ 1 รับหลักการแห่งร่างพระราชบัญญัติทั้ง 4 ฉบับ เมื่อวันที่ 15 มิถุนายน พ.ศ. 2565 และได้ตั้งคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. จำนวน 25 คน ทั้งนี้ คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. ได้พิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. เสร็จแล้วพร้อมทั้งจัดทำรายงานของคณะกรรมการวิสามัญฯ เพื่อเสนอให้สภาผู้แทนราษฎรพิจารณาต่อไป

ผู้ศึกษามีความเห็นเห็นว่า ร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. มีความสำคัญต่อกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศอย่างมาก ซึ่งคนกลุ่มนี้ควรที่จะมีสิทธิและความเท่าเทียมเหมือนคนทั่วไป ดังนั้น สภาผู้แทนราษฎรควรที่จะสนับสนุนกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศให้มีความมั่นคงและมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะดังนี้ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรในฐานะผู้แทนปวงชนชาวไทยจะต้องตระหนักถึงความสำคัญ

และให้คุณค่าของกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศเพื่อที่จะได้แก้ไขร่างกฎหมายให้สอดคล้องตรงกับความต้องการของกลุ่มบุคคลเหล่านี้ รวมถึงจะต้องปรับปรุงแก้ไขกฎหมายฉบับอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องให้มีความสอดคล้องกับร่างกฎหมายดังกล่าว อีกทั้งคนทั่วไปในสังคมควรเรียนรู้และเปิดโอกาสในการอยู่ร่วมกับกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศและรับฟังด้วยความเข้าใจ และกลุ่มบุคคลที่มีความหลากหลายทางเพศควรตระหนักถึงสิทธิของตนให้อยู่ภายใต้ขอบเขตของกฎหมาย ไม่กระทำอย่างใดอย่างหนึ่งอันเป็นการละเมิดสิทธิของผู้อื่นเพื่อที่จะได้อยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขต่อไป

บรรณานุกรม

กรมคุ้มครองสิทธิฯ เผยสามร่างกฎหมายคุ้มครองเสรีภาพประชาชน ร่างเสร็จพร้อมเสนอ.

(18 กันยายน 2566). สืบค้น 18 ตุลาคม 2566 จาก <https://ilaw.or.th/node/2933>

คณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. (2565). รายงานคณะกรรมการวิสามัญพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. สภาผู้แทนราษฎร. สืบค้น 10 พฤศจิกายน 2565 จาก https://www.parliament.go.th/ewtcommittee/ewt/25act_couple/download/article/article_20220624105723.pdf

วิชาญ ทราโยอ่อน, ณัฐพล ยิ่งกล้า, สุขเมฆ จีระชัยสิริ, และ เปรม ถาวรประภาสวัสดิ์. (มิถุนายน 2565).

เอกสารประกอบการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติคู่ชีวิต พ.ศ. และร่างพระราชบัญญัติแก้ไขเพิ่มเติมประมวลกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ (ฉบับที่ ..) พ.ศ. (เกี่ยวกับการสมรสของผู้มีความหลากหลายทางเพศ). สืบค้น 21 ตุลาคม 2565 จาก <https://dl.parliament.go.th/handle/lirt/598643>

ศาลรัฐธรรมนูญวินิจฉัยว่า ประมวลกฎหมายแพ่งฯ ม.1448 ที่กำหนดการสมรสเฉพาะชาย-หญิง ไม่ขัดต่อรัฐธรรมนูญ. (17 พฤศจิกายน 2564). สืบค้น 21 ตุลาคม 2565 จาก <https://thestandard.co/civil-code-section-1448-171164>

สถานีวิทยุกระจายเสียงและวิทยุโทรทัศน์รัฐสภา. (15 มิถุนายน 2565). [Live]การประชุมสภาผู้แทนราษฎร ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่หนึ่ง) 15 มิ.ย. 65. สืบค้น 10 พฤศจิกายน 2565 จาก https://www.youtube.com/watch?v=XCtXUm_jorc

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (14 พฤศจิกายน 2565). ระเบียบวาระการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่สอง) วันพุธที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2565. สืบค้น 14 พฤศจิกายน 2565 จาก <https://pis.parliament.go.th/PARWeb/doc/meeting-agenda/MeetingAgendaDetailForQRCode?meetingId=3SAyrBKVf5a4pHxXQkc&openExternalBrowser=1>

สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, สำนักรายงานการประชุมและชวเลข. (15 มิถุนายน 2565). บันทึกการประชุมสภาผู้แทนราษฎร ชุดที่ 25 ปีที่ 4 ครั้งที่ 6 (สมัยสามัญประจำปีครั้งที่หนึ่ง) วันพุธที่ 15 มิถุนายน 2565. สืบค้น 31 ตุลาคม 2565 จาก https://msbis.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/parliament_report/main_warehouse_dll_x.php?aid=10331&mid=4393

52 ปีหลังเกิด 'ไพรด์' มีเพียง 31 ประเทศที่ 'สมรสเพศเดียวกันถูกกฎหมาย'. (16 มิถุนายน 2565). สืบค้น 20 ตุลาคม 2565 จาก <https://voicetv.co.th/read/o4AMeOx-F>

อมร สุวรรณโรจน์, และ กิตติมา อรุณพูลทรัพย์. (ตุลาคม 2557). เอกสารประกอบการพิจารณาร่างพระราชบัญญัติ
ความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. สืบค้น 18 ตุลาคม 2565 จาก [https://dl.parliament.go.th/
handle/lirt/394874](https://dl.parliament.go.th/handle/lirt/394874)

อารยา สุขสม. (กรกฎาคม-ธันวาคม 2561) รัฐธรรมนูญไทยกับความหลากหลายทางเพศ. **วารสารนิติสังคมศาสตร์,**
11(2), น. 87-120.

LGBTQ ความหลากหลายที่ต้องเข้าใจ. (14 ธันวาคม 2563). สืบค้น 11 ตุลาคม 2565 จาก
https://www.petcharavejhospital.com/th/Article/article_detail/LGBTQ